

**ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԻ ՏԵՂԱՅՆԱՑՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԱՐԱԲԱՂՅԱՆ
ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Ներածություն

Հակամարտությունները, չնայած նմանություններին և ընդհանուր տրամաբանության հատումներին, տարբերվում են միմյանցից թե՛ ներքին գործոններով՝ կողմերի առանձնահատկություններ, նրանց հարաբերություններ, պատմություն, թե՛ դրանց վրա տարածաշրջանային և միջազգային աշխարհաքաղաքական գործընթացների, երրորդ երկրների շահերի ազդեցությամբ:

Հակամարտությունների կարգավորման միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս դուրս բերելու տարբեր հակամարտությունների կարգավորման գործընթացի վրա ազդող գործոնները, կարգավորման համար անհրաժեշտ պայմանները և բախումնային առանձին դրույթների հաղթահարման ուղիները: Հակամարտությունների համեմատական վերլուծությունը, որն իրականացվում է սահմանափակ թվով հակամարտությունների խորքային և համատեքստային վերլուծության միջոցով, հնարավորություն է տալիս կատարելու մի կողմից առավել արդյունավետ համատեքստային վերլուծություն, մյուս կողմից առավել համակարգված չափումներ և հիպոթեզների փորձարկում¹:

Ստորև առանձնացված են միջազգային փորձի այն հիմնական դրույթները, որոնք կարող են նշանակություն ունենալ Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացի

¹ Collier D., The Comparative Method, Political Science: The State of the Discipline II, Washington, D.C.: American Political Science Association, 1993, pp. 105-119.

համատեքստում. անցկացված է համադրական վերլուծություն բախումնային դրույթների հաղթահարման ղարաբաղյան հակամարտության փորձի հետ, մատնանշված են հիմնական նմանություններն ու տարբերությունները:

Դիտարկման համար ընտրվել են Կիպրոսի հակամարտությունը՝ որպես ղարաբաղյան հակամարտությանը մոդելային տեսակետից առավել մոտ հակամարտություն, Կոսովոյի հակամարտությունը՝ որպես մոդելային նմանություն ունեցող և միջազգային ճանաչում ստացած ինքնորոշման օրինակ, Հյուսիսային Իռլանդիայի օրինակը՝ որպես ռազմական փուլից հետո բանակցային կարգավորման օրինակ՝ ինքնավարության տրամադրման մոդելով, և Շոտլանդիայի օրինակը՝ որպես հանրաքվեի միջոցով կարգավիճակի որոշման ոչ հոգուտ անկախացման, ինչպես նաև Արևելյան Թիմորի օրինակը՝ որպես ֆիզիկական գոյության պահպանման համար անկախացման օրինակ:

Կիպրոսի հակամարտության պարագայում կարգավիճակի հարցի զուգահեռումը ղարաբաղյան հակամարտության հետ նպատակահարմար չէ՝ ելնելով այն հանգամանքից, որ կիպրական կարգավորման հիմքում դրվում է կիպրական կղզու վերամիավորման հարցը, ինչն ընդունելի է երկու կողմերի համար էլ որպես բանակցությունների հիմք: Կիպրական հակամարտության ներքո հիմնական բախումնային դրույթը կղզու կառավարման կարգն է՝ միավորված պետության ներքո կղզու երկու հատվածների լիազորությունների բաշխումը: Մինչդեռ ղարաբաղյան հակամարտության դեպքում ֆեդերացիայի ձևավորումը՝ որպես կարգավորման հնարավոր տարբերակ, այլևս արդիական չէ, քանի որ 1998թ. Ադրբեյջանի կողմից մերժվել է, երբ պաշտոնական Բաքուն մերժել է «Ընդհանուր պետություն» փաթեթը: Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացի դինամիկան հանգեցրել է նրան, որ կարգավիճակի հարցը բացառապես պայմանավորվում է ժողովրդի կամարտահայտմամբ:

Կիպրոսի հակամարտության կարգավորման գործընթացում տարածքների վերադարձը դիտարկվում է որպես անհրաժեշտ քայլ, բայց միայն բոլոր մյուս բախումնային դրույթ-

ների հաղթահարումից հետո: Բացի այդ, կարգավորման տարբեր փուլերում տարածքների վերադարձի դիմաց ենթադրվել է թուրք-կիպրոսցիներին տրամադրել փոխհատուցում, ֆինանսական աջակցություն, ինչպես նաև տարածքների վերադարձի հարցը կախվածության մեջ է դրվել անվտանգության երաշխիքներից²:

Փախստականների վերադարձի հարցը դիտարկվում է մի քանի այլ դրույթների հետ նույն փաթեթի ներքո՝ վերադարձի վայրերում նրանց թվային գերակշռում թույլ չտալը, այդ բնակավայրերից հեռացող թուրք-կիպրոսցիներին փոխհատուցում տրամադրելը և այլն: Ղարաբաղյան հակամարտության պարագայում բանակցային գործընթացի այս փուլում փախստականների վերադարձի հարցին առավել մանրամասն անդրադարձ դեռևս չի կատարվում: Սակայն ղարաբաղյան հակամարտության բանակցությունների ենթադրվող հաջորդ փուլում՝ կարգավորման շրջանակային պայմանագրում, փախստականների հարցի հիմքում կարևոր է դնել երկու դրույթ՝ փախստականների միակողմանի վերադարձի անընդունելի լինելը, վերադարձը չի կարող լինել ընդհանրական: Դա նշանակում է, որ պետք է նախատեսվի նաև պատերազմի ժամանակ Ադրբեյջանը լքած հայերի վերադարձ կամ փոխհատուցման տրամադրում, իսկ ադրբեյջանցի փախստականները պետք է վերադառնան միայն Ադրբեյջանի վերահսկողության ներքո հանձնվող տարածքներ՝ նրանց թվային գերակշռում թույլ չտալու և լարվածության նոր օջախներ չառաջացնելու համար: Այդ փուլում արդեն, ինչպես և կիպրական խնդրի պարագայում, կարող են հիմքում դրվել թվային գերակշռում թույլ չտալու և անվտանգության ապահովման հարցերը:

Խաղաղապահների հարցը քննարկվում է երկու հակամարտությունների պարագայում էլ, սակայն ոչ մեկում չկա այս հարցի շուրջ հստակություն: Կողմերի միջև վստահության միջոցների տեսակետից կիպրական կղզում կարևոր է ռազմական գործողությունների, սահմանային լարվածության բա-

² Migdalovitz C., Cyprus: Status of U.N. Negotiations, CRS Issue Brief for Congress, Congressional Research Service, May 19, 2005, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/IB89140.pdf>

ցակայությունը, ինչը մեծացնում է խաղաղ երկխոսության հաջողության հնարավորությունը: Մյուս կարևոր քայլն Էրջանի օդանավակայանի շահագործումն է՝ Հյուսիսային Կիպրոսի չճանաչված լինելու պարագայում գտնված իրավական որոշ լուծումների շնորհիվ³, ինչը Կիպրոսի Հանրապետությունը չի խոչընդոտում: Այս վստահության միջոցները հնարավոր են դարձրել խաղաղ բանակցություններն ու ընթացող բանակցությունների նկատմամբ վստահությունն ու իրական կարգավորման ակնկալիքները: Մինչդեռ Ադրբեյջանն ամեն կերպ խոչընդոտում է Ստեփանակերտի օդանավակայանի շահագործումը՝ անկախ դրա հումանիտար նշանակությունից: Բացի այդ, կիպրական հակամարտության կողմերի միջև ապահովված է մարդկանց ազատ տեղաշարժ. նույնիսկ իրականացվել է վիզային ռեժիմի ազատականացում:

2004թ. հանրաքվեից հետո, չնայած հասարակությունների մոտ ֆրոնտորացիոն գործընթացներին, բանակցությունների վերսկսման, երկխոսության հաստատման հարցում մեծ նշանակություն են ունեցել երկու կողմերի հասարակությունները, ՀԿ ներկայացուցիչները, որոնք ցույցեր են անցկացրել՝ պահանջելով միավորել կղզին: Այդ գործընթացում կարևոր դեր են խաղացել «Կանաչ գծի» բացումը⁴ և հասարակություն-

³ 1975թ. փետրվարից կղզու և մայր ցամաքի միջև կապը պահպանելու նպատակով այն սկսել է շահագործվել՝ հիմնվելով հետևյալ փաստարկի վրա, որ «կղզու հարավային հատվածը հրաժարվում է ծառայություններ մատուցելուց Կանաչ գոտուց հյուսիս ընկած ազգաբնակչությանը»: Օդանավակայանի շահագործումն իրականացվում է Քաղաքացիական ավիացիայի միջազգային կազմակերպության (International Civil Aviation Organization (ICAO)) չափորոշիչներին համապատասխան, թեև ICAO-ն այն չի ճանաչում որպես Կիպրոսի տարածքում օրինական գրանցված օդանավակայան: Կիպրոսի թուրքական հատվածի և Թուրքիայի Հանրապետության քաղաքացիական ավիացիայի վարչությունների միջև կնքված պայմանագիրը համարվում է փոխգործակցությունը կարգավորող հիմնական փաստաթուղթ:

⁴ 1974 թ.-ից «Կանաչ գիծը» բաժանում է կղզու երկու հատվածները: ԵՄ «Կանաչ գիծ» կանոնակարգը սահմանում է այն պայմանները, որոնց ներքո մարդիկ և ապրանքները կարող են հատել այս գիծը, որը ԵՄ արտաքին սահմանն է: Գլխավոր գործնական արդյունքն այն է, որ հյուսիսային շրջանները դուրս են ԵՄ մաքսային և ֆիսկալ տարածքից,

ների միջև շփումների ակտիվացումը, նախկին բնակության վայրեր այցելելու հնարավորության ընձեռումը: Մարդկանց միջև շփումն առաջացրել է կարգավորման պահանջ «ներքևից վերև», որն իշխանության է բերել կարգավորման ուղիներ փնտրող քաղաքական ուժերին⁵: Մինչդեռ ղարաբաղյան հակամարտության պարագայում Ադրբեյջանի իշխանությունների ներկայիս քաղաքականությունն ամեն կերպ խոչընդոտում է հասարակությունների միջև շփումներ և ժողովրդական դիվանագիտությունը:

Կիպրական հիմնախնդրի կարգավորման և մասնավորապես կողմերի միջև երկխոսության հնարավորության մեծացման, Հյուսիսային Կիպրոսում ժողովրդավարական ինստիտուտների զարգացման, ընդհանուր չափորոշիչների տեղայնացման հարցում մեծ է ԵՄ-ի դերակատարումը: Չնայած Հյուսիսային Կիպրոսի չճանաչված լինելուն՝ ԵՄ-ն ակտիվ համագործակցում է կղզու հյուսիսային հատվածի հետ՝ այդ կերպ նպաստելով վերջինիս բնականոն զարգացմանն ու կղզու երկու հատվածների միջև տնտեսական, քաղաքական և այլ ոլորտներում առկա տարբերությունների հաղթահարմանը:

Կիպրոսի պարագայում առկա է նաև դերակատարների հստակություն՝ ի դեմս երեք երաշխավոր երկրների՝ Հունաստանի, Թուրքիայի և Մեծ Բրիտանիայի, որոնք մի կողմից՝ անմիջական շահագրգռվածություն ունեն հակամարտության կարգավորման ելքերի հարցում, մյուս կողմից՝ խորքային պատկերացում ունեն հակամարտության բոլոր բաղադրիչների վերաբերյալ: Ղարաբաղյան հակամարտության պարագայում երրորդ երկրների՝ ի դեմս հարևան երկրների, ներգրավումն ու ազդեցությունը գործընթացի վրա ավելի բազմաշերտ է: Բայց ի տարբերություն Կիպրոսի միջնորդ և երաշխավոր հիմնական երկրները՝ ԱՄՆ, ՌԴ, Ֆրանսիա, ՄԱԿ-ի ԱԽ մշտական անդամ

բայց սա չի ազդում թուրք-կիպրոսցիների՝ իբրև ԵՄ քաղաքացիների իրավունքների վրա:

⁵ Hadjipavlou M., The “Crossings” along the Divide: The Cypriot Experience, The Walls between Conflict and Peace, Edited by Alberto Gasparini, Brill Academic Pub, 2017, pp. 197-215.

են, ինչը կարող է դրական ազդեցություն ունենալ հնարավոր համաձայնությունը կյանքի կոչելու հարցում:

Կոսովոյի հակամարտության կարգավորման գործընթացի դիտարկումը հնարավորություն է տալիս եզրակացություններ անելու միջազգային ուժերի ակտիվ և ուղղակի ներգրավմամբ հակամարտության կարգավորման արդյունավետության վերաբերյալ և դուրս բերելու այն հիմնական խնդիրները, որոնք լուծել չի հաջողվում նույնիսկ այդ դեպքում:

Կարգավիճակի որոշման հարցում Կոսովոյում որոշիչ ազդեցություն է ունեցել միջազգային հանրությունը, մասնավորապես ՆԱՏՕ-ի մեծ աջակցությունը: Կոսովոն միակողմանի հռչակել է իր անկախությունը՝ համաձայնության չգալով Սերբիայի հետ, ինչին հասել է միջազգային հանրության աջակցությամբ և ճանաչվել է ՄԱԿ-ի անդամ 100-ից ավելի երկրների կողմից⁶: Կոսովոյում ալբանական պետության ստեղծումը պայմանավորված էր արտաքին ուժերի գործողությամբ, ինչի օրինականացման փորձ կատարվեց այն երկրների կողմից, որոնք ճանաչեցին Կոսովոյի անկախությունը: Նախքան ՆԱՏՕ-ի միջամտությունն ալբանացիները փոքրամասնություն էին կազմում Հարավսլավիայի Դաշնային Հանրապետության անկման հետևանքով առաջացած Սերբիայի Հանրապետությունում: ՆԱՏՕ-ի միջամտությունից հետո ալբանացիները մեծամասնություն կազմեցին Կոսովոյում, որտեղ սերբերը դարձան փոքրամասնություն⁷: Ղարաբաղյան հակամարտության պարագայում անկախության հռչակումը, չնայած իրավական հիմքերին, ոչ միայն չի ստացել միջազգային աջակցություն, այլև հանգեցրել է ֆիզիկական գոյության սպառնալիքի՝ ի դեմս Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի:

Կոսովոյի, ինչպես նաև Կիպրոսի հակամարտության պարագայում կարևոր դերակատարում է ունեցել այն հանգաման-

⁶ Countries that have recognized Kosovo as an independent state, <http://beinkosovo.com/en/countries-that-have-recognized-kosovo-as-an-independent-state>

⁷ Խարավամբիդիս Յ., Տրոյական պատերազմը և «Պրահայի հախճապակին»։ Կիպրոսի, Լեռնային Ղարաբաղի և Կոսովոյի հակամարտությունների համեմատական վերլուծություն, «21-րդ դար», թիվ 2 (54), 2014 թ., էջ 32:

քը, որ բանակցություններն ընթանում են անմիջական կողմերի՝ Կոսովոյի և Սերբիայի միջև, մինչդեռ ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում Ադրբեյջանը հրաժարվում է Արցախի հետ ուղղակի բանակցություններ անցկացնելուց:

Կոսովոյում մեծ է միջազգային աջակցությունն ինչպես դեռևս ակտիվ հակամարտության, այնպես էլ հետկոնֆլիկտային փուլերում՝ ի դեմս Կոսովոյի պետական ինստիտուտների կայացման, զարգացման գործընթացում ԵՄ-ի ուղղակի ներգրավման և ֆինանսական ու տեխնիկական աջակցության:

Փախստականների հարցում Կոսովոյի օրինակը ցույց է տալիս, որ չնայած նույնիսկ չի իրականացվել փախստականների լիարժեք վերադարձ, այնուամենայնիվ համակեցության կազմակերպումը մեծ խնդիր է, որ պետության տարածքում ձևավորում է փակ համայնքներ, չկառավարվող տարածքներ: Այն, որ սերբերն այսօր Կոսովոյում ապրում են առանձին, փակ շրջանում և չեն ենթարկվում Կոսովոյի իշխանություններին՝ միաժամանակ ստեղծելով սահմանային լարվածություն Սերբիայի հետ⁸, ցույց է տալիս, որ նույնիսկ միջազգային ներկայությամբ անվտանգության երաշխիքների ապահովումը չի չեզոքացնում փախստականների վերադարձից բխող համակեցության խնդիրները:

Հյուսիսային Իռլանդիայի հակամարտության կարգավորման գործընթացը կարող է դիտարկվել որպես «մոդելային օրինակ» այլ հակամարտությունների համար, քանի որ ցույց է տալիս, որ նույնիսկ ամենաձգձգված հակամարտությունները կարող են լուծում ստանալ, և նույնիսկ ամենաձայրահեղական դիրքորոշում ունեցող ուժերի ներգրավումը բանակցություններում կարևոր է խաղաղության հաստատման համար⁹:

⁸ Sterio M., The Case of Kosovo: Self-Determination, Secession, and Statehood Under International Law, Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law), Vol. 104, International Law in a Time of Change, 2010, pp. 361-365.

⁹ Hughes J., Reconstruction Without Reconciliation: Is Northern Ireland a “Model”?, After Civil War Division, Reconstruction, and Reconciliation in Contemporary Europe, edited by Bill Kissane, University of Pennsylvania Press, 2015, pp. 245-272.

Այս հակամարտության կարգավորման փորձն ուշագրավ է այն համատեքստում, որ լարվածության աճի փուլում բախումներից խուսափելու համար որոշում է կայացվել հանրաքվեի անցկացման վերաբերյալ: Հանրաքվեն դիտարկվել է որպես Հյուսիսային Իռլանդիայի կարգավիճակի հարցի կարգավորման առավել լեգիտիմ ճանապարհ, որը հնարավորություն կտա խուսափելու ռազմական բախումների վերսկսումից: Միջազգային այդ ընկալմամբ է պայմանավորված նաև այն հանգամանքը, որ երկարատև անարդյունավետ բանակցություններից և կարգավորման տարբեր փաթեթների մերժումից հետո դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացի միջնորդներն առաջարկել են վերջնական կարգավիճակը որոշել հանրաքվեի միջոցով:

Հյուսիսիռլանդական բանակցություններն ու կարգավորման ծախողված փորձերը ցույց են տվել, որ հակամարտության կարգավորումն առանց բոլոր կողմերն ընդգրկող բանակցությունների հնարավոր չէ: Այդ պատճառով Բելֆաստի պայմանագրի բանակցություններում ներգրավվել են բոլոր քաղաքական ուժերը, այդ թվում՝ իռլանդական հանրապետական բանակի քաղաքական թևը¹⁰: Այս հանգամանքը մեկ անգամ ևս հիմնավորում է բանակցություններում Արցախի լիարժեք ներգրավման անհրաժեշտությունը:

Չնայած կարգավորման փուլերի մեծ տարբերությանը՝ հյուսիսիռլանդական հակամարտության փորձը նույնպես ցույց է տալիս, որ կարգավորման գործընթացում և հատկապես թեժ փուլում հրադադարի ռեժիմի խախտումների դեպքում կարևոր խնդիր է միջնորդների անհասցեականությունը, սրող կողմի անպատժելիությունը: Իռլանդական հակամարտության կարգավորման գործընթացի հիմքում այդ խնդրի հաղթահարման նպատակով ներդրվել են Միտչելի սկզբունքները հրադադարի պահպանման մասին, ըստ որոնց, խախտող կողմը դուրս էր մղվում բանակցային գործընթացից: Դա և ընդհանրապես այս հակամարտության կարգավորման գործընթացը կառուցված են «մտրակի և բլիթի» սկզբունքի վրա, որը պայմանավորվա-

¹⁰ O'Leary B., "Afterword: What is Framed in the Framework Documents," in *Ethnic and Racial Studies* 18, № 4, October 1995, p. 867.

ծությունների պահպանման համար ենթադրում է խրախուսում, իսկ խախտման դեպքում՝ պատիժ: Այս մեխանիզմի ներդրումը կարող է առաջընթաց ապահովել նաև դարաբաղյան հակամարտության պարագայում:

Արցախի պարագայում շատ սահմանափակ է արտաքին աջակցությունը ժողովրդավարացման, պետական ինստիտուտների զարգացման գործընթացներում: Արցախին պետական մակարդակով ֆինանսական աջակցություն է տրամադրվում բացառապես ՀՀ-ի և մասամբ ԱՄՆ-ի կողմից: ԵՄ-ն առավելապես հանդես է գալիս հետկոնֆլիկտային վերականգնման փուլում աջակցություն ապահովողի դերում: Մինչդեռ Հյուսիսային Իռլանդիայի դեպքում ԵՄ-ն 1989թ. -ից ֆինանսական աջակցություն է տրամադրում խաղաղ կարգավորման համար, աջակցում է Հյուսիս-Հարավ անդրսահմանային համագործակցությանը, դերակատարում է ստանձնել փոխվստահության հաստատման և տնտեսական համագործակցության իրավական հիմքի ապահովման գործընթացում: Հյուսիսիռլանդական օրինակը ցույց է տալիս, որ արտաքին աջակցությունը կողմերի միջև երկխոսության կառուցման, ինչպես նաև հակամարտության կողմերի բնականոն զարգացման հարցերում մեծ դերակատարում է ստանում ընդհանուր հակամարտության կարգավորման համատեքստում:

Համակեցության խնդիրը, ինչպես Կոսովոյի պարագայում, առկա է նաև Հյուսիսային Իռլանդիայում: Չնայած երկարատև բանակցությունների և հետևողական գործընթացի միջոցով հաջողվել է հասնել խաղաղության համաձայնագրի ստորագրմանը և հաղթահարել հակամարտության սուր փուլերը հյուսիսիռլանդական հակամարտությունը վերջնականապես կարգավորված համարել հնարավոր չէ: Մշտապես պահպանվում են լարվածությունը և խաղաղության փխրունությունը, և, օրինակ, ԵՄ-ի կազմից Մեծ Բրիտանիայի դուրս գալու հարցը ևս մեկ անգամ անկայունության սպառնալիք առաջացրեց այս տարածաշրջանում: Պահպանվող սպառնալիքի պատճառը կրկին հակամարտող երկու կողմերի համակեցությունն է՝ անգլիացիների և իռլանդացիների խաղաղ գոյակցության փորձը Հյուսիսային Իռլանդիայում: Չնայած ստեղծ-

ված պաշտոնական մեխանիզմներին և իշխանության լծակների բաշխմանը՝ այս փորձն ակնհայտորեն ցույց է տալիս, որ իբրև թե հակամարտության կարգավորման նպատակով հակամարտող ժողովուրդներին արհեստական համակեցություն պարտադրելը մշտապես պահպանում է հակամարտության վերսկսման սպառնալիքը:

Շոտլանդիայի անկախության հանրաքվեն օրինակ է կողմերի միջև կառուցողական երկխոսության, որը նույնիսկ իրավական անհրաժեշտ հիմքի բացակայության պարագայում հակասությունների խորացում թույլ չտալու նպատակով ստեղծեց անհրաժեշտ իրավական հիմքը և հարցի կարգավորման հիմքում դրեց ժողովրդի կամարտահայտումը:

Քաղաքակիրթ այս երկխոսության համատեքստում կարևոր է նաև, որ Մեծ Բրիտանիան, ի դեմս հիմնական բանակցողների՝ վարչապետի, համաձայնել է ընդունել հանրաքվեի ցանկացած արդյունք և չի խոսել Շոտլանդիայի անկախացման հարցը Միացյալ Թագավորության ողջ տարածքում հանրաքվեի դնելու մասին: Մինչդեռ Ադրբեջանի կողմից հարց է բարձրացվում ամբողջ Ադրբեջանում հանրաքվե անցկացնելու վերաբերյալ: Սակայն ազգի ինքնորոշումը բացառապես իր կամարտահայտման արդյունք է և չի կարող կախվածության մեջ դրվել այլ ժողովուրդներից և պետություններից:

Շոտլանդիայի օրինակը նաև ցույց է տալիս, թե ինչպես են եվրաինտեգրման և ինքնավարության աստիճանի փոփոխություններն ազդում ազգային գիտակցության, նույնականացման վրա: Այս երկու գործընթացները մեծացրել են շոտլանդացիների տարածքային ինքնանույնականացումը, ազգային ինքնության կարևորումը և ինքնորոշման ավելի բարձր մակարդակի ձգտումը: Դրան զուգահեռ ազգայինի հետ մեկտեղ ամրապնդվել են նաև քաղաքացիական ինքնագիտակցությունը և ինքնանույնացումը¹¹:

Արևելյան Թիմորի անկախացման գործընթացը մարդու իրավունքների պաշտպանության անհրաժեշտությունից դրրդված ազգային ինքնորոշման և դրա միջազգային ճանաչման

¹¹ Фадеева Л., Идентичность на пересечении интеграции и деволуции: шотландский кейс, «Современная Европа», № 5, 2015, с. 91-99.

օրինակ է: Արևելյան Թիմորի անկախությունը ՄԱԿ-ի կողմից ճանաչվել է այդ երկրում Ինդոնեզիայի կողմից իրականացվող մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումները կանխելու նպատակով:

Այս պարագայում, եթե անմիջապես հակամարտության կարգավորման գործընթացում շատ չեն զուգահեռման հնարավորությունները, ապա դրանք առկա են երկու առանձին բաղկացուցիչներում:

Օրինակ, Ապրիլյան պատերազմը, եթե շարունակություն ունենար և չհաջողվեր կանխել դրա՝ երկարատև պատերազմի վերաճումը, այն կարող էր ցույց տալ միջազգային հանրությանը, որ միակ անվտանգության երաշխիքն անկախության ճանաչումն է: Սակայն սա ոչ բնական գործընթաց է, քանի որ Ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի ճանաչման, այդ գործընթացին միջազգային աջակցության հարցը պայմանավորվում է ոչ թե միջազգային իրավունքով և ամրագրված իրավունքի իրացմանն աջակցություն ցուցաբերելով, այլ Ժողովրդի ֆիզիկական գոյությանը սպառնացող վտանգով և դրա չեզոքացման անհրաժեշտությամբ: Ինդոնեզիայի կազմում գտնվելու 24 տարիների ընթացքում Արևելյան Թիմորում տեղի են ունեցել մարդու իրավունքների մի շարք խախտումներ, այդ թվում՝ անկախացման ձգտումների բռնի ճնշումներ, զինված բախումներ և այլն: Արևելյան Թիմորում ՄԱԿ-ի Ժամանակավոր կառավարության պահանջով CAVR (Comissao de Acolhimento, Verdade e Reconciliacao) հանձնաժողովի կողմից իրականացվել է Ինդոնեզիայի կառավարման ընթացքում՝ 1974-1999թթ., Արևելյան Թիմորում տեղի ունեցած բռնությունների գնահատում: Համաձայն զեկույցի տվյալների՝ հակամարտության պատճառով մահացել է 102 800 (+/- 12 000) մարդ, որոնցից մոտ 18 600-ը սպանվել է կամ անհետ կորել, 84 200-ը մահացել է սովից և հիվանդություններից¹²:

Մյուս խնդիրը միջազգային հանրության ուշադրությունն է փակ համակարգերի նկատմամբ: Արևելյան Թիմորի պարա-

¹² Conflict-Related Deaths in Timor-Leste 1974-1999, The findings of the CAVR Report CHEGA!, <http://www.cavr-timorleste.org/updateFiles/english/CONFLICT-RELATED%20DEATHS.pdf>

գայում միջազգային հանրության ուշադրությունը հաջողվեց սևեռել ինդոնեզական ուժերի կողմից իրականացվող զանգվածային ոչնչացման վրա միայն առանձին անհատների, նրանց գործադրած ջանքերի և ճանաչելիության շնորհիվ, ինչի արդյունքում ճանաչվեց Արևելյան Թիմորի անկախությունը՝ ցեղասպանություն թույլ չտալու համար: Որոշիչ դերակատարում են ունեցել Արևելյան Թիմորի նախկին վարչապետ և նախագահ Ժոզե Ռամուշ-Օրտան և արքեպիսկոպոս Կարլուշ Բելուն, ովքեր 1996թ. Խաղաղության Նոբելյան մրցանակի են արժանացել Արևելյան Թիմորի հակամարտության խաղաղ և արդար կարգավորման ուղղությամբ գործադրած ջանքերի համար: Նույն կերպ, եթե միջազգային հանրության ուշադրությունն առավել ակտիվ սևեռվեր ԽՍՀՄ-ի ներսում հասունացող դարաբաղյան հակամարտության և ԽՍՀՄ-ի փլուզմանը զուգահեռ ընթացող գործընթացների վրա, ապա ակնհայտ կլիներ, որ Ադրբեջանի ծավալած գործողությունները պատերազմի որոշակի փուլերում սպառնում էին Ղարաբաղում (*օգտագործվում է «Ղարաբաղ» եզրույթը՝ Արցախից կամ Արցախի Հանրապետությունից տարանջատելու նպատակով*) հայերի բնաջնջմամբ: Խորհրդային Միության տարիներին Ադրբեջանի իրականացրած խտրական քաղաքականության, այդ թվում՝ նպատակային հայաթափության մասին վկայում են մարդահամարի տվյալներն ու դրանց համադրումը բնական աճի ցուցիչների հետ: Բացի այդ, ԼՂԻՄ-ի նկատմամբ վարած խտրական քաղաքականության մասին արձանագրում է նաև ադրբեջանական կողմը: «Ադրբեջանական ԽՍՀ ժողտնտեսություն» ժողովածուի տվյալներով մեկ մարդուն բաժին ընկնող կապիտալ ներդրումների ծավալով ԼՂԻՄ ցուցանիշը 1981-1985թթ. ավելի քան երկու անգամ, իսկ 1986թ. 2,7 անգամ պակաս է եղել ողջ Ադրբեջանի միջին ցուցանիշից¹³:

Եթե Արևելյան Թիմորի պարագայում ՄԱԿ-ն իր հումանիտար պարտքն է կատարել՝ աջակցելով Արևելյան Թիմորի անկախացմանը, ապա Ղարաբաղի պարագայում ՄԱԿ-ը որևէ կերպ չի արձագանքել բնաջնջման սպառնալիքին, և այդ

¹³ Народное хозяйство АзССР к 70-летию Великого Октября, Баку : Азербейш, 1987, с. 3, 11, 270, 279.

խնդրի լուծումը Հայաստանի աջակցությամբ իր վրա է վերցրել Ղարաբաղի ժողովուրդը: Այս համատեքստի ներկայացումը միջազգային հանրությանը կարող է նպաստել հակամարտության բնույթի և նման զարգացման պատճառների մասին ամբողջական պատկերացման ձևավորմանը, ինչը կարող է հանգեցնել նաև միջազգային հանրության ընկալումների որոշակի փոփոխության:

Բացի այդ, վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ՄԱԿ-ի առաքելությունն Արևելյան Թիմորում ունեցել է մի շարք բացթողումներ, որոնք բխում են հակամարտության վերաբերյալ խորքային պատկերացում չունենալուց, իրավիճակին հակամարտության ողջ ընթացքում չհետևելուց, տեղական առանձնահատկությունները հաշվի չառնելուց¹⁴: Նույն խնդիրն առկա է նաև Արցախի պարագայում, քանի որ չճանաչվածության վրա հիմնվելով՝ միջազգային հանրությունը մշտական ներկայացուցչություն չի ապահովում Արցախում, ինչը կարող է նույնանման խնդիրներ առաջացնել, ինչ Թիմորում:

Եզրակացություն

Հակամարտությունների կարգավորման գործընթացների համեմատական վերլուծությունը թույլ է տալիս արձանագրել, որ հակամարտությունների կարգավորման գործընթացում առաջընթաց ապահովելու համար կարևորագույն պայմանը բոլոր կողմերի ներգրավումն է բանակցություններում, պայմանավորվածությունների կատարման երաշխիքների ապահովումը, ինչը մեծապես կախված է կողմերի ժողովրդավարացման մակարդակից և միջազգային հանրության համապատասխան ներգրավումից: Կատարված հետազոտությունը թույլ է տալիս նաև արձանագրել, որ հակամարտության կողմերի քաղաքակրթական պատկանելությունը, արժեհամակարգն ուղղակիորեն ազդեցություն են ունենում քաղաքական բանակցությունների և հակամարտության կարգավորման վրա:

¹⁴ Ofstad O., Reconciliation and conflict resolution in East Timor lessons for future peace operations, University of Oxford, 2012, <http://www.elac.ox.ac.uk/downloads/Reconciliation%20and%20conflict%20resolution%20in%20East%20Timor%20Apr%202012.pdf>

Վերոնշյալ վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս, ընդունելով և կարևորելով հակամարտությունների տարբերություններն ու դրանց օրինակի միանշանակ կիրառման անթույլատրելիությունը, միևնույն ժամանակ հնարավորինս ամբողջական պատկերացում կազմելու ինքնորոշման իրավունքի շուրջ ծագող հակամարտությունների կարգավորման միջազգային փորձի վերաբերյալ: Իսկ դա, իր հերթին, կարևոր է հարկ եղած դեպքում առկա մեթոդաբանության և փորձի վրա հղում կատարելու, ինչպես նաև որոշ գործիքներ և մեխանիզմներ ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանը ծառայեցնելու համար: